

ŞERİF MARDİN: *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas (=Yeni Osmanlı düşüncesinin meydana gelişi, Türk Siyasi fikirlerinin modernleşmesi hakkında bir inceleme)*; Princeton, N. J., Princeton University Press, 1962; X + 456 s.

Batılılaşma problemi iki yüzyıla yakın bir zamandan beri Türk tarihinin ana meselesidir. Hususiyle Atatürk devriminden sonra bu mesele Türkler için hayati bir önem kazanmıştır. Yeni Türkiye'yi anlamak ve günümüzün sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerine en uygun çözüm yolları bulmak Türk batılılaşma hareketleri tarihinin objektif ilim metoduyla incelenmesi sayesinde mümkün olur. Son yirmi beş yıl içinde Osmanlı müesseselerinin batılılaşması konusunda gerek yurdu-muzda, gerek Batı ülkelerinde oldukça başarılı araştırmalar yayınlanmıştır. Fakat, Batı düşüncesinin Osmanlı - Türk düşüncesi üzerine yaptığı tesir henüz ciddi bir tarzda işlenmemiştir. Böyle bir işe teşebbüs sağlam bir tarih bilgisi yanında sosyal ve siyasi ilimler bilgisine ihtiyaç gösterdiğinden, her halde, araştırmacıları ürkütüyordu. Şerif Mardin'in *The Genesis of Young Ottoman Thought* başlıklı eseri bu itibarla cesur bir adım sayılır. Gerçekten, Yeni Osmanlı hareketi Batı düşüncesinin Türkiye'ye ilk sistematik girişi anlamını taşır. Aslında bir Amerikan üniversitesine siyasi ilimler sahasında doktora tezi olarak sunulmuş bir araştırmanın genişletilmiş şekli olan eser alt başlığında belirtildiği gibi, Türk siyasi fikirlerinin modernleşmesi hakkında bir incelemidir.

Eser Önsöz ve Açıklamadan sonra on dört bölüme ayrılmış, sonuna Bibliyografya ve İndeks eklenmiştir. Birinci bölüm (s. 3-9) Giriş mahiyetindedir ve bunda Yeni Osmanlı hareketinin Tanzimat devrinin son safhasını (1865-1877) teşkil ettiğine işaret olunmuş, müteakiben Yeni Osmanlıların Batıdan getirdiği fikirlerin inceleneceği açıklanmıştır. Müellif, araştırma metodu olarak, Lord Lindsay'in "operatif idealler" mefhumunu kullanacağını ayrıca bildirir. Operatif idealler bir siyasi teşekkülü ayakta tutan gaye -fikirlerdir. İkinci bölümde (s. 10-80) Yeni Osmanlı tarihi özetlenmiştir. 1865 yazında İstanbul'da Mehmed Bey'in başkanlığında kurulan gizli İttifak-ı Hamiyyet cemiyeti, iki yıl sonra Paris'de Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde teşekkül eden Yeni Osmanlılar cemiyeti ve Namık Kemal'in 1870 yılı sonlarında yurda dönüşünü takib eden faaliyetler bu bölümde sırayla anlatılmıştır. Müellif olayları Yeni Osmanlıların yayınladıkları gazeteler etrafında tertiplenmiş ve böylece pek karışık olan faaliyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Üçüncü bölüm (s. 81-106) İslâm siyaset nazariyelerine tahsis olunmuştur. Yeni Osmanlı düşüncesinin İslâmî temeller üzerinde bina edildiği göz önüne alırsa, bu bölümün önemi ortaya çıkar. Önce İslâm siyaset teolojisi (Nomocracy), arkadan İslâm siyaset felsefesi incelenmiştir. İslâm teolojisinde tabiat kanunu İlâhî kanuna eş sayılmış ve Batı tabiat kanununun aksine, İlâhî kudretin her an müdahalesine uğrayabileceği kabul olunmuştur. Bununla beraber, İslâm hukukçuları İslâm teolojisi sınırları içinde bir tabii hukuk nazariyesi geliştirmişlerdir. İslâm felsefesinin Farabi'den

itibaren gelişmesi izlenirken, hususiyle adalet prensibi üzerinde duran Celâleddin-i Devvani'nin XVII. yüzyıl Osmanlı ahlâkçısı Kınaltzade'ye yaptığı tesir belirtilmiştir. İslâm ilâhî kanunu Şeriat'ın yanında lâik Örfî kanunun meydana gelişine de bölümde yer verilmiştir. Dördüncü bölüm (s. 107-132) XIX. yüzyılda Türk siyasi güzidelere sınıfı hakkında bir sosyal bünye araştırmasıdır. Yeni Osmanlıların, batılılaşma taraftarlığı sayesinde Tanzimat devrinde nüfuzunu kuvvetlendiren bir bürokrasiye karşı, bundan zarar gören zümreler mensuplarından teşekkül ettiği adı geçen bölümde delilleriyle ortaya konmuştur. Beşinci bölümde (s. 133-168) Yeni Osmanlıların Osmanlı tarihine bakışı ele alınmıştır. Müellif, bu bakışın mahiyetini göstermek maksadiyle, Ahmed III. saltanatından 1868 yılına kadar Türk batılılaşma hareketinin seyrini çizmiştir. Bu müddet içinde batılılaşma taraftarı bir yüksek memur tabakasının nasıl geliştiği de bahis konusu bölümde adım adım takip edilmektedir. Gülhane hatt-ı hümayunu aslında Babiâli'de mihraklaşan yeni bürokrasinin hak ve imtiyazlarını emniyet altına almak için ilân olunmuştur. Yeni Osmanlılar Gülhane hattını, her şeyden önce, Babiâli'nin istibdadına yol açtığından dolayı tenkid etmişlerdir. Altıncı bölümde (s. 169 - 195) Batı fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğuna hükümet seviyesinde girişi incelenmiştir. 1840 yılına doğru kuvvet kazanan bu cereyan Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın islâhat lâyhalarında ifadesini bulur. İleri sürülen fikirler muhafazakâr vasıfta olup Avusturya başvekili Metternich'in görüşleriyle bağlantılıdır. Bu lâyhalarda "insan hakları" savunulmakla beraber, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi neticesinde halkın refaha kavuşturulması gereği üzerinde durulmuştur. Yeni fikirlerin başka nüfuz yolları da vardır. Mısır'da yetişen Osmanlı aydınları ve Türkiye'de yerleşmiş Avrupalı yazarlar bu hususta rol oynamışlardır. Yedinci bölüm (s. 196-251) Tanzimat devrinde mevcut fikir ve müesseselerin Yeni Osmanlılar üzerinde icra ettikleri tesirlerin tesbitine hasrolunmuştur. Bu tesirler yaşamakta devam eden gelenekler, yeni fikir ve müesseseler ve orta cereyanlar olarak üçe ayrılır. İlkine Encümen-i Şuara şairleri, ikincisine Batıdan tercüme faaliyeti, sonuncusuna ise Aydın ulema örnek gösterilmiştir. Bu bölümde ikinci tesir üzerinde daha çok durulmuş ve Münif Paşa'nın *Muhaverat-ı hikemiyye'si* (1859/60) ile Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak'ının* (1862) önemi belirtilmiştir.

Sekizinci bölümde (s. 252-275) Şinasi'nin Türkiye'de halk efkârının doğuşunu sağlamakla Yeni Osmanlı hareketinin gelişmesine uygun ortamı hazırlayıp anlatılmıştır. Türk halk efkârı, 1860 dan itibaren aslı hüviyetiyle ortaya çıkan özel gazetecilik sayesinde teşekkül etmeğe başlamış ve bunda Şinasi başlıca âmil olmuştur. Müellif, Şinasi'yi gerçek Aydınlanma devri insanı olarak kabul eder. O imanı aklın mecburiyeti sayan bir rasyonalisttir. Dokuzuncu bölümde (s. 276-282) Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın liberalizm müdafiliğinin mahiyeti açıklanmıştır. Paşa 1867 martında Sultan Abdülaziz'e hitaben yayınladığı *Mektup*'da Padişahı Osmanlı ülkesinde meşrutiyeti ilâna davet ediyordu. Burada din yerine hürriyet fikrine dayanan bir ahlâk telâkkisinin savunulması, Batı tesirinin düşünce alanında artışına işaret sayılır. Onuncu bölüm (s. 283-336) Yeni Osmanlıların en büyük şahsiyeti Namık Kemal'e ayrılmıştır. Namık Kemal İslâm ve Batı siyaset nazariyelerinin terkiibini denemiş, bunun için hükümetin menşei, temsil müesseseleri, kanun ve terakki mehumlarını incelemiştir. Müellif, Namık Kemal'in Batı düşünürlerinden hangilerinin nüfuzu altında kaldığını araştırmağa önem vermiştir. Neticede Rousse-

au'nun tabii hukuk ve halk hükümlerini, Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı ve Volney'in Osmanlı İmparatorluğunun gerileme sebepleri hakkındaki fikirlerinin Türk düşünürü üzerinde tesirleri müşahade olunmaktadır. On birinci bölümde (s. 337-359) Ziya Paşa'nın düşüncesi ortaya konmuştur. Bu Yeni Osmanlı düşünür siyaset felsefesinde buhranlı bir tutum arzeder. İslâm siyaset nazariyesinin kuvvetli tesiri altında bulunan Ziya Paşa, Rousseau'nun tabiat devleti ve Montesquieu'nün cemiyetin ruhu nazariyelerini de benimsemiştir. Ancak, Padişahın hükümlerlik haklarını korumak endişesi onu fikirlerinde çelişmeye götürmüştür. On ikinci bölüm (sı. 360-384) Yeni Osmanlıların üçüncü büyük düşünürü Ali Suavi konusundadır. Hayatı ve fikirleri tezatlar içinde bulunan Ali Suavi'nin patolojik şahsiyeti bu bölümde belirtilmiştir. Onun kabul ettiği siyaset nazariyesi de İslâmî esaslara dayanır. Ali Suavi'nin düşüncesinin ağırlık merkezi imametnin birliği prensibidir. Buna göre, Batı demokrasisinin ana kaidesi olan kuvvetlerin ayrılığı prensibi reddolunmaktadır. Ali Suavi'nin bir diğer hususiyeti istibdadı karşı halka isyan hakkı tanımasıdır. Nitekim, kendisi de böyle bir hareketin başında olarak, 1878 mayısında hayatını kaybetmiştir. On üçüncü bölümde (s. 385-395) Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Batı siyaset düşüncesini İslâm nazariyeleriyle uyuşturma denemesi incelenmiştir. Hayreddin Paşa, fransızca tercümesi 1868 yılında *Réformes nécessaires aux Etats musulmans* adı altında Paris'de yayınlanan arapça eserinde, devlet adamlarının nüfuzunu kuvvetlendirmek suretiyle hükümdarın selâhiyetlerini sınırlandırmak tezini öne sürer. Namık Kemal'in de üzerinde durduğu İslâmî biat müessesesinin tesiri sayesinde bu neticeye varan düşünür, böylece Tanzimatçı Mustafa Reşid Paşa'nın otuz yıl önce tatbika koyduğu siyaseti teyid etmiş olmaktadır. On dördüncü bölüm (s. 396-408) Yeni Osmanlı düşüncesinin toplu bir değerlendirilmesidir. Müellif, bu sonuç bölümünde, İslâm ve Batı siyaset nazariyelerini terkip denemesine girişen Yeni Osmanlıların başarısızlık sebeplerini açıklamağa çalışmıştır. Batıda mevcut halk hükümlerliği prensibini Osmanlı İmparatorluğunda yürürlüğe koymak maksadiyle Yeni Osmanlıların başvurdukları biat müessesesinin, mahiyeti itibarıyla, buna elverişli bulunmaması başarısızlığın ilk sebebidir. Zira, biat hükümlerinin, hareketleri hakkında İslâm cemaatine hesap vereceğine dair, iktidara geçerken yaptığı sembolik bir taahhütten ibarettir. Diğer bir sebep de, Batı düşünürlerinin geliştirdiği Romalılardan mevzu devletın hükmi şahsiyeti telâkkisinin İslâm düşüncesinde mevcut olmayışıdır. Son bir sebep ise, Batının tabiat sisteminde terakki mefhumu mündemîç olduğu halde, Yeni Osmanlıların daima göz önünde bulundukları ideal İslâm devleti ütopyasında dinamizmin eksikliğidir. Diğer taraftan, müellif kendilerinden sonra gelen nesiller üzerinde Yeni Osmanlıların müsbet tesirleri olduğunu belirtmiştir. Meşrutiyet telâkkisi, dış âlemi tanıma isteği ve faaliyetçilik (activism) bu tesirlerin başlıcalarıdır.

Görülüyor ki eser, s. 8 de de kaydedildiği gibi, iki ana bölümden mürekkeptir. Birincisinde Yeni Osmanlı düşüncesini anlamağa yarayacak tarihî olaylar ve fikir akımları ortaya konmuş, ikincisinde ise Yeni Osmanlı düşünürlerinden belibaşlıları ve konuyla ilgili başkaları (Şinasi ile Hayreddin Paşa) tahlili bir incelemeye tabi tutulmuştur. İkinci ana bölümün son parçasını teşkil eden on dördüncü bölümde bu tahlil denemesinin terkibi yapılmıştır.

Şerif Mardin'in yukarıda muhtevası özetlenen kitabı uzun ve sabırlı bir çalışmanın semeresi olduğu şüphesizdir. Eserin otuz sahife tutan bibliyografyası (s. 409-

439) bu hususu açıkça isbatlar. Bibliyografyada yerli ve yabancı hemen bütün kaynaklar gösterilmiştir. Müellif hususiyle Yeni Osmanlıların yayınladıkları gazete koleksiyonlarından faydalanmış, ayrıca Türk ve Amerikan üniversitelerine sunulan basılmamış lisans ve doktora tezlerini görmüştür.

Yeni Osmanlıların çözüme gayret ettikleri meselelere eserde derinliğine nüfuz olunmuştur. Müellifin felsefi düşünce kavrayışı kuvvetli olduğu gibi, Batı kültürüne vukufu da tamdır. İslâm - Türk kültürüne aşinalığı aynı derecede değilse de, Yeni Osmanlıların siyaset nazariyelerini anlamak için gerekli Doğu bilgisini elde etmeğe çaba gösterdiği teslim olunmalıdır.

Şerif Mardin eserinde modern siyaset ilmi ve sosyoloji metodlarını kullanmıştır. Yeni Osmanlıların muhalefet sebebinin ortaya koyan dördüncü bölüm başarılı bir sosyoloji denemesidir. Gerçekten, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın imtiyazlı Tanzimat bürokrasisinin mağduru memur tabakasına mensub olmaları, Ali Suavi'nin de yüksek ilmiye mansıplarına yükselmesi imkânsız aşağı ulema zümresinden bulunması bu muhalefeti izah edebilir. Batılılaşma hareketiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğunda Batı taraftarı bir yüksek memur tabakasının teşekkül ettiği ve Selim III. ile Mahmud II. saltanatları zamanında Padişahın otoritesini pekleştirmeye sağlayan bu tabakanın, 1839 da Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla Gülhane hatt-ı hümayununu ilân ettirerek kendi nüfuzunu Padişahınkinin üstüne çıkardığı, böylece de Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde "Babiâli istibdadı"na yol açtığı tezi müteakip bölümde ortaya atılmaktadır. Tezin esas ilk defa Bulgar tarihçisi Rakowsky tarafından ileri sürülmüş olmakla beraber (bk. s. 162 n. 99), Şerif Mardin bunu genişletmiş ve yeni delillerle kuvvetlendirmiştir.

Eserde en değerli hususiyet Yeni Osmanlı düşüncesini meydana getiren unsurların tesbit edilmesidir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin hangi Batılı düşünürlerden ne şekilde müteessir oldukları etraflıca gösterilmiş, yeni fikirlerin İslâmî nazariyelerle çatışması halinde, Türk düşünürünün nasıl davrandığı belirtilmiştir. Diğer taraftan, Namık Kemal'in Batının tabiat kanunu ile Şeriat'i aynı şey sayması neticesinde yanıldığı açıklanmıştır (s. 291 v.d.). Gerçekten, lâik mahiyette olan tabiat kanunu dinî vasıflı Şeriat ile bir tutulamaz. Dinî imanını yitiren cemiyetin sosyal düzensizliklerle karşılaşacağı hakkındaki Le Play'in düşüncesini Ali Suavi'nin kabullenmesi dikkate değer (s. 383). Böylece, Le Play'in Genç Türklere Prens Sebahaddin Bey'den önce Ali Suavi'ye tesir ettiği gerçeği ortaya çıkar. Ali Suavi'de rastlanan "istibdada karşı isyan hakkı" düşüncesinin, Osmanlı ülkesinde yaşamakta devam eden "Yeniçeri ruhu"nun bir belirtisi olduğu faraziyesi de ilgili çekicidir (s. 383).

Şerif Mardin Türk düşünürlerini birbirinden ayıran farkları belirtmeğe hususiyle önem vermiştir. Şinasi'nin mizantrop karakteri, Mustafa Fazıl Paşa'nın oportünist seciyesi, Namık Kemal'in hayalperest şahsiyeti, Ziya Paşa'nın gerçekçi devlet adamı vasfı ve Ali Suavi'nin dengesiz mizacı eserde maharetle çizilmiştir. Müellif, düşünürlerin ruh yapılarıyla fikirleri arasında yakın bir ilgi bulunduğunu, sırası geldikçe açıklamağa da ihmal etmemiştir.

Bu müsbet vasıflar yanında, eserin bazı zayıf noktaları bulunduğuna işaret etmek yerinde olur. Kitap tertip bakımından hatasızdır denilemez: Şinasi'nin incelendiği bölüm beş, Namık Kemal'e aid olanı sekiz alt bölüme ayrıldığı halde,

Ziya Paşa, Ali Suavi ve Hayreddin Paşa bölümleri tek parçada işlenmiştir. Üslûbu zaten ağır olan eserin anlaşılması, bu sebepten güçleşmiştir. Yeni Osmanlıların en radikalı Mehmed Bey'e eserde ayrı bir bölüm tahsis olunmaması da bir eksiklik sayılmalıdır. Adı geçen cumhuriyetçi düşünürün Avrupada yayınladığı gazeteleri müellifin incelemek imkânını bulamamış olması, bu hususta bir mazeret teşkil eder.

Müellifte müşahede olunan aşırı tasnifçilik meyli, eserde bazen toptan hükümler verilmesine sebep olmuş görünüyor. Örnek olarak, İlmiye sınıfında hoca - şeyh zıdlığının göz önüne alınmaması zikredilebilir (s. 216 v.d.). Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunda medreseli hocalarla tekke mensubu şeyhler düşünüş ve davranışta birbirleriyle devamlı çatışma halindeydiler. Bu itibarla, İlmiye sınıfını mütecanis bir kütle farzederek incelemeye tabi tutmak, ilim metodu bakımından hatalı olsa gerektir.

Eserde maddî yanlışlıklara rastlandığını belirtmek icab eder. Çoğu zaman dikkatsizlik neticesi meydana gelmiş bulunan bu yanlışların başlıcaları şunlardır: Mustafa Reşid Paşa'nın ölüm tarihi s. 253 de 1858, s. 339 da 1859 olarak gösterilmiştir (doğrusu 1858); Ziya Paşa'nın 1881 yılında öldüğü s. 77 de kaydolunduğu halde, s. 339 da 17 mayıs 1880 de vefat ettiği yazılmıştır (ikinci tarih doğrudur). S. 255 de Namık Kemal'in Şinasi'den dört yıl sonra Avrupaya kaçtığı bildirilmişse de, gerçekte Şinasi 1865 ilkbaharında memleketten ayrılmış, Namık Kemal de 1867 mayısında, yani iki yıl sonra, onu takib etmiştir. S. 276 da Gülhane hattının Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunun yayınlanmasından on sekiz yıl önce ilân olunduğu yazılıdır; halbuki, hattın ilân tarihi 1839, mektubunki 1867 olduğuna göre, aradaki fark on sekiz değil, yirmi sekiz yıldır. Kitapta Safvet Paşa'nın adı çeşitli yerlerde Safvet olarak basılmıştır (s. 68, 125 v.d., 207, 231). Bundan başka, s. 216 n. 31 de "...fi ahlâk ül-âlem" ile "...fi nukud ül-âsar" ibareleri "...fi ahlâk il-âlem" ve "...fi nukud il-âsar" şeklinde düzeltilmelidir. Daha önemlisi, s. 147 Sultan Selim III. Abdülhamid I. in kardeşi olarak gösterilmiştir (aslında yeğeni), s. 227 de Âtîf Efendi Selim III. in Fransa'ya gönderdiği "murahtas" (Envoy) sıfatıyla zikredilmiş (aslında reis ül-küttâb'dır ve Fransa'ya gitmemiştir), s. 212 de Avrupaya ilk Türk öğrencileri 1830 yılında yollandığı kaydedilmiştir (aslında 1827 de gönderilmiştir). Rus çaricesi Katerina II. ya harb açan padişah Mustafa IV. değil (s. 358), Mustafa III. olduğu da hatırlatılmalıdır.

Son olarak, 1958 yılına kadar yayınlanan eserleri görmüş bulunan müellifin, konusuyla yakından ilgili Kâmiran Birand'ın *Aydınlanma devri devlet felsefesinin Tanzimatta tesirleri*, Ankara 1955 adlı monografyasından ve Hayreddin Paşa'nın düşüncesini seri makaleler halinde Tunus'da çıkan İbla dergisinde incelemiş olan A. Demeersman'ın, hususiyile *Idéal politique de Khereddine* (Ibla, c. XX (1957), s. 179-215) başlıklı yazısından faydalanmamış olmasına işaret edilmelidir.

Şerif Mardin, muhakkak ki, modern tarih araştırmalarına örnek olacak vasıfta bir çalışma ortaya koymuştur. Sosyal ilim metodları Türk düşünce tarihine uygulandığı taktirde, ne derece başarılı sonuçlar elde edileceği bu eserde isbatlanmıştır. Yeni Osmanlıların devamı olan Genç Türk hareketini de müellifin aynı metotla incelemesi ve böylece, İkinci Meşrutiyeti hazırlayan düşünce akımlarının gerçek değeriyle anlaşılmasını sağlaması temenni olunur.

